

HAGYOMÁNY

Sióagárdi karikázó

Sióagárd a Mezőföld legdélibb csücskén, a Sió és a Nádor csatorna találkozásánál található. A két vízfolyás között elterülő településen a XX. század közepéig hagyományos paraszti gazdálkodást folytatva zárt faluközösségekben éltek az emberek. A török hódoltság idején elnéptelenedett vidékre az 1700-as évek elején – főleg a Felvidékről – hoztak munkaerőt a szekszárdi apátság birtokaira. Az idetelepített emberek otthonra találtak, meggyökeresedtek, és a kétszáz év alatt sajátosan egyedi kultúrát alakítottak ki.

Az itt élő emberek közössége etnikailag önálló egységet képez. Nem tartozik a közeli Sárközhöz, attól vallásában is eltér, más a viselete, mások a szokásai, és az emberek a Duna-menti településeken lakóktól eltérően i-ző nyelvjárásban beszélnek.

A paraszti életforma a XX. század közepéig általános volt, hiszen a falu lakóinak szinte száz százaléka a mezőgazdaságból élt. A változás már az ötvenes években elkezdődött, de a döntő fordulatot az 1961-es esztendő hozta, amikor a falu minden gazdálkodóját bekényszerítették a termelőszövetkezetbe. Ezzel megszűntek a közös munkavégzések. Már nem a régi módon arattak, nem kellett szénát gyűjteni, nem fosztották a kukoricát, nem termeltek kendert, így a téli fonóházak is kimentek a divatból.

Az ötvenes évektől kezdődően a lányok is középiskolába jártak, ahova nem lehetett népviseletben menni, elkezdődött a tömeges kivetkőzés, ami lendületet kapott azzal, hogy a téveszítést követően a lányok, asszonyok közül sokan szekszárdi munkahelyeken dolgoztak. Bomladozni kezdtek a hagyományos közösségek, már csak az öregek őrizték a hagyományokat.

A falusi közösségekben élők emberöltők alatt kialakult íratlan szabályok szerint élték életüket. Ezek alapján szervezték a mindennapi munkát és a szórakozást egyaránt. A fiatalok korosztályok szerint bandának nevezett közösségekbe szerveződtek. Már 12 éves kor után elkezdődött a bandázás. A kezdeti időben valakinek a házában gyűltek össze a lányok, és felnőttek felügyelete mellett tanulták meg a rendet. Majd a templom melletti téren elfoglalták helyüket, ahol tavasztól ősziig minden vásár- és ünnepnap délután összegyűlve játszottak, karikáztak és természetesen várták a legényeket. Karikáztak, ami azt jelentette, hogy körbeálltak és énekszóra táncoltak. Az idő múlásának ez a formája olyan archaikus, hogy kimutatható a középkori lánc táncokkal való rokonsága. Ebben a formájában egyedülállóan csak itt a sióagárdi közösségekben maradt fenn. (Bővebben lásd Martin György: A magyar körtánc és európai rokonsága c. tanulmánykötet.)

A vasárnapi litánia után gyülekeztek a lányok. Ha hárman-négyen együtt voltak, már összeállt a karika, megszólalt a nóta, és így volt ez minden vasárnap tavasztól ősziig folyamatosan, mert a karikázás annyira nem számított táncnak, hogy még a nagyobb idején is jártak a lányok. De a táncmulatságok is karikázóval kezdődtek, és a táncok szünetében is ezzel töltötték a lányok az időt. A karikázó nemcsak játék, nemcsak tánc volt, hanem része volt a mindennapi életnek, amelyben a lányok megmutathatták magukat: magatartásukat, ruhájukat, szépséges és eladó önmagukat.

A sióagárdi karikázóval több helyen is találkozhatunk a folklór-szak-

irodalomban. 1951-ben jelent meg Sz. Szentpál Mária szerkesztésében a *Völgységi táncok* című kiadvány. A benne lévő leírások egy, a korábbi években Váralján készült filmmezés alapján születtek. A váraljai gyűjtés szakértői: Kovács László filmes, Pálffy Csaba néprajzos és Szentpál Olga koreográfus. Ebből a könyvből érdemes idézni a karikázó leírását: „*A maga egyszerűségében szinte monumentális tánc. Jóformán egyetlen fokozás. Halk, egészen csöndes kezdet után kissé megelevenedik, és tükörsima gyors ridázás a vége. A lépések igen aprók, úgyszintén a ringások és az ugrások. A szoros körforgás az elején úgyszólván meg-megakad, a folytatásban megújultan nekilendül, és a végén a forgás folyamatosan sima és kiegyensúlyozott. A gyors lábmozgás olyan sima és súlytalan, mintha a szél hajtaná. A törzs, a fej mozdulatlanok. A lányok szoros körben, hátul keresztezett kézfogással úgy fognak kezét, hogy balkezüikkel fogják egymás jobb csuklóját, jobb kezükben zsebkendőt tartanak. A tánc három lépésből áll. Mindhárom lépést igen mértéktartóan és szűken járják. Az egyes lépéseket tetszésszerűen számban ismétlik.*”

Ez a leírás szinte telitalál. Minden mondata jó szemű megfigyelőre utal, a fogalmazás tömör, pontos és egy kicsit még költői is. Egyszerű, letisztult formák, a lépéseken semmi felesleges és ugyanakkor monumentális, mert a nyugalom, és a békés összetartozás feszül a karikában. A szerkezet olyan világos, mint a parasztember élete. A lépések olyan simán szabályozottak, mint ahogy egy hűron pendül az egyívású lányok minden gondolata.

A leíró figyelmét egyvalami azonban elkerülte. Mégpedig az, hogy a lányok mozgása és a rajtuk lévő ruha összhangja együttesen meghatározó. A lépések nagyságát, a kör meg-megakadó mozgását az emberi test és a rajta lévő, vele egységet képező ruhadarabok harmóniája formálta ilyené. „A törzs és a fej mozdulatlanok” szerepel a leírásban. Igen, mozdulatlanok, mert a lányok derekát mereven tartják a fehérszoknyák és a felsőszoknya kötése, derekukon a pruszlik szorítása megközelíti a főiri dámák fűzőinek szorosságát, a nyakukba kötött gyöngyosorok rendje nem mozdulhat el és a fejüket forgatni illetlen dolog.

De a ruha mégis táncol. A kiadványban leírják a három alaplépést, amit a lányok akkor táncoltak. A leírás azonban csupán a lábak mozgását mutatja be, a lépések irányát, nagyságát. A lábak mozgása csupán csak egy eleme a táncnak, az egész test és a rajta lévő ruha harmóniája adja a mozgás lényegét. A szoros összefogódzás következtében a körben lévő lányok mozgása egységes egész, így a látvány teljessége a karikában táncoló lányok és a rajtuk lévő ruha ingásából áll össze.

Az alaplépés, amit a folklórtudomány Far-Öer lépésnek nevez aszimmetrikus 4+2 negyedes motívum. Szentpál Olga így írja le: „*Bal lábbal rézsút irányhoz közelítve oldalt lépnek o + Jobb lábbal kifelé forgatott térddel a bal láb fölé keresztbe lépnek o + Bal lábbal oldalt lépnek o + A testsúly a bal lábba marad, jobb lábukat talpon csúsztatva a bal mellett a föld fölé emelik, mialatt az egész testükkel balra dőlnek o + jobb lábbal helyben lépnek o + ebben a helyzetben maradnak o.*”

Ha pontosa akarunk lenni, akkor a leíráshoz hozzá kell tenni az alábbiakat. A motívum első két fázisával egyértelmű, de finom lendülettel megindítják a kör mozgását, majd a harmadik fázissal lefektetik és megállítják. Ennek következtében szinte majdnem az egyensúlyvesztés határáig áttolódik a testsúly a lányok bal lábára, a negyedikben a jobb láb hangsúlytalanul közelít a balláb felé. A mozgás lefektetésének következményeként a lányok szoknyája balra lendül. Az ötödik fázis csupán egy testsúlyát-helyezés a jobb lábra, mire a szoknya harangja a holtpontra elérve elindul jobbra, és ez a lendület csak az ismétlés első fázisára fejeződik be. Így a karika meg-megszakadó, balra haladó mozgását a szoknyák egygyé olvadó harangozása teszi teljessé.

A leíró a monumentális jelzőt használta. Hogy így látta, abban része volt a tempónak, mely végtelen nyugalomával az együvé tartozás, a rend és a nyugalom kifejeződése. Az iratlan szabály szerint mindennek meg volt az ideje. Vasárnap délután a templom és a hősi szobor között, vagy a mulatságok szünetében a karikázásnak volt ideje. Akkor minden egyes lánynak és a bandának is, amelyhez tartozott, ez volt a létezési formája. Nem volt más dolga, nem kellett sietnie sehova, így hát teljes lényével átadhatta magát a közös ének és a mozgás örömeinek.

Jóformán egyetlen „fokozás” szerepel a leírásban. Ez igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy természetes, azaz nem színpadi előadásban az alaplépést járták sokáig. Több nótát is énekeltek egymás után, mind egyiket kettő, három szakasszal. Aztán egyszer csak minden különösebb előzmény nélkül fokozatosan gyorsulni kezdett, a lépések egyre ruganyosabbak lettek, futólépésekké alakultak, sőt a harmadik és ötödik fázis kicsi ugrás lett. A táncnak ez a szakasza nem tartott sokáig, legfeljebb két versszakig, azon természetes okból kifolyólag, hogy elfogyott a levegő. A visszarendeződés, a kör lelassulása az eredeti tempóba, rendszerint énekszó nélkül, mintegy egy dallamnyi idő alatt történt meg, azután újra indult az alaplépés egy új dallal, vagy ebből a helyzetből indították a futót.

Ennek az ugrólépésnek különös hanghatás volt a kísérője. A lányok alkalmi öltözetüknek része volt a nyakukba kötött többsoros színes gyöngyfűzér. A ruganyos mozgástól a gyöngyosorok összeütödték,

és csengő hangjuk erősítette a mozgás ritmikusságát és zeneiségét. Ezt a hatást növelte, ha a lányok az ingük – agárdiasan az ümög – fölött gyöngyös ümögélt viseltek.

Az 1950-es években vált szokássá, hogy ezen ugró lépés ötödik fázisa kemény dobbantássá alakult. Ez egy kicsit szertelenné tette a táncot, megbontotta a szoknyák ringásának harmóniáját. Gyanítom, hogy csak átmeneti divat volt, mely az akkori idők népi táncos mozgalmának hatására alakult ilyenné.

A sióagárdi karikázó két részből áll. A második gyors részt a szakma *futónak* nevezi. Használatos a *rida* elnevezés is, de a sióagárdi lányok táncára ez nem illik rá, mert előadásmódjában eltér a más vidékeken gyakori lent vagy fent hangsúlyos rida mozgástól. Mégpedig abban, hogy csak ritmusában illeszkedik a zenei metrumhoz. A kézfogást megerősítve, térdüket egy kissé meghajlítva, a haladás irányába lévő, azaz bal lábukkal indulva egyenletes sima lépésekkel haladnak, tehát nincs a zenei hangsúlyhoz igazodó fel-le, vagy le-fel lüktetés. Erre a mozgásra jobban illik a szakmai szóhasználatban itt-ott előforduló „sifitelés” elnevezés. A futó közben gyakran előfordul, hogy a karika kisebbekre szakadozik és így folytatják a forgást.

A kör haladásának iránya következetesen megegyezik a Nap haladásának irányával, azaz balra haladva jobbra forog. A tánc körformája, a haladás iránya, az úgynevezett Far-Öer lépés, valamint a karikázó helye a különböző népszokásokban olyan archaikus elem, melynek gyökerei a középkori kultúrába vezethetők vissza.

1952-ben jelent meg Lugosy Emma: *77 leánytánc* című könyve. A lányok körtáncának leírása eléggé szűkszavú, ám közli az adatközlők nevét (Kovács Katalin 15 éves, Kovács Erzsébet 15 éves, Buzás Katalin 17 éves, Szilágyi Ilona 17 éves, Bosnyák Ilona 16 éves, Sióagárd, 1950). Közöl két dallamot is. Mindkettő az új stílusú dallamkincsből való, mint ahogy a karikázáshoz énekelte népdalok egytől egyig ehhez a réteghez tartoznak. Csupán a futóhoz használatos dalok között találunk egy-egy ereszkedő szerkezetű, negyedes lüktetésű úgynevezett dudánótát.

1979-ben jelent meg az Akadémiai Könyvkiadónál Martin György: *A magyar körtánc és európai rokonsága* című könyve, a címlapon sióagárdi karikázó lányok, asszonyok. A fotó 1973-ban készült, amikor a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett filmezés történt. Martin György a XX. század zseniális folkloristája volt, aki rövid életében hihetetlenül sokat tett a néptánc-kutatás és a tudományos feldolgozás területén. Ebben a művében leírja és rendszerbe foglalja a magyar nyelvterületen még ismert körtáncokat. Meghatározza és jellemzi a magyar parasztság körében élő körtáncok táji típusait, részletes képet ad a fejlődés történetéről, az egyes körtáncok kapcsolatairól. A sióagárdi körtáncot a dél-dunántúli típusba sorolja. Az összehasonlításban pontosan szerepel a tánc minden jellemzője, szerkezete, motívikája, előfordulási módja. A könyvben is több fényképen láthatók a sióagárdiak.

A lányok karikázással történő időmúlata az 1950-es évek végére, a társadalomban bekövetkező drasztikus változások miatt kiment a divatból. Ám nem veszett el, mert a Gyöngyös Bokréta mozgalom óta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan működő népi együttes teljes hitelességgel őrzi.

Szabadi Mihály

A sajónémeti „rabvágás”

Sajónémeti kis község Gömör határán, Borsod-Abaúj-Zemplén megye észak-nyugati részén, Ózdtól nyolc kilométerre fekszik, nem messze a Sajó és a Hangony-patak összefolyásától. Lakóinak száma ötszáz körüli. A község neve először 1219-ben fordul elő Nemhy néven a Várad Regestrumban. 1413-ban már mint Nemethy, a XV. századtól pedig már mint Sajónémeti szerepel. A középkorban önálló pallosjoga volt a községnek, a falu vezetői helyben itélkeztek a bűnösök felett. Innen eredeztethető a „rabvágás” hagyománya, amit ha nem is rendszeresen, de időnként eljátszanak a község lakói farsang idején, Ez egyben a tél betétele, a tavasz köszöntése is. Olyan jeles nap ez, mint a busójárás vagy a tikverés, vagy a kislejárás.

Fényes Elek 1851. évi megyeleírásában a következőket írja Sajónémetiről: „A Sajó kies völgyében, a Sajó és Hangony folyók partján, mely utóbbi egyszersmind határt is képez Borsod és Gömör vármegyék között úgy, hogy a helység határát kétfelé vágván, an-

A település hagyományos címere

nak egy része Borsod, másik Gömör megyébe esik, honnan a sajónémeti számos nemesség mindkét megyében gyakorolta volt választói képességét. Szomszédai a helységnek: Velezd, Királd, Center borsod megyei, Sajópüspöki és Hét gömör megyei helységek. Van a határban egy vízialom. A dédesi képviselő választókerületében 1848-ban e helységből 98 választó iratott össze.

A helység felett egy magas hegyen, melyet a lakosok Óvárhegynek neveznek, van egy régi huszita váromladék, a néprege mondja, hogy midőn hajdan, a még akkor igen sok erdőkből, várakban elrejtett huszitákat Rozgonyi Sebestyén és Héderváry László kiverték, Hunyadi Mátyás is e várban tanyázott. Ezen várnak a helyén Pyrker János László egri patriarcha érsek egy keresztet állíttatott. E helységen keresztül megy Miskolcra a borsodi palócság által lakott úgynevezett erdőhátra menő országút.”

A település címere álló, háromszögletű, kétszínű katonai pajzs, amelynek mezejében jobbra forduló, ágaskodó, mancsában kivont kardot tartó arany oroszlán lebeg. A pajzsos rostélyos katonai sisak, háromlombú arany koronával, amelyből a pajzsos lévőhöz mindenben hasonló, de növekvő oroszlán emelkedik ki. A sisaktakaró mindkét oldalon vörös-ezüst. A pajzs alatt egy szalag lebeg Sajónémeti felirattal. A címer a feudális kori községi pecsét ábráját idézi, eleget téve így a tartós használati követelményeknek, s ezáltal az önkormányzat előzményeire és régi voltára emlékeztet. Ugyanakkor az elődök szándéka szerint utal a kisnemesség szerepére is nemcsak a község, hanem az egész megye múltjára.

Mizerák István volt kollégám, aki sajnos már nem él, az 1996-évi farsangi rabvágást így jegyezte le: „A kisbíró pergő dobszavára, legények ostorpattogatására, mindenki nótaszóval végigvonul a falun, elűzve a telet, a gonoszt, hogy törvényt üljenek a helybeli polgárok bosszantóin, meglopóin. A két megláncolt latrot a falusiak csúfondáros jelzők kíséretében a falu közepén felállított vesztőhelyre kísérték, hogy törvényt üljenek felettük megdézsmált, lerontott javaikért. A szigorú bíróság nem is fukarkodott a jelzőkkel, s tréfás rigmusokba szedve vádpontjaikat, nem csak két gazembernek, de a helybeli gazdák melléfogásait, csínytevéseit is alaposan kipellengérezte.

A hosszú bűnlajstrom felolvasása után a bíróság mindkettőjüket »pallas általi fõvesztésre« ítélte, s egyben elrendelte az azonnali végrehajtást is. Népes családtagjainak körében a döntés hallatán nagy-nagy sirás-rivás tört ki, megpróbálván ezzel meghatni a szigorú bírák szívét, de csupán annyit értek el vele, hogy utolsó kívánságként egy-egy kérésüket legott teljesítették.

Részlet a 2010-es szokásfelújításból (Berenesi Gergely felvétele)

Együkük jóízűen elfogyasztotta tehát az e célra prezentált sült libát – zokogó, kissé »szakadt« – hozzártatózó körében, s jófajta sajónémeti vörösborral öblítette le ez árnyékvilágtól búcsúztatva minden bűnét, baját.

A másik »gonosztevő« élete párjától hegedűszó mellett búcsúzva (»bíró uram, bíró uram, tegyen törvényt, ha lehet!«) vallotta be a nagy szajrézások, közösen szerzett siralmas napjaik minden örömét, mulandó boldogságát. Mindezek után dörrenve hangzott a főbíró szava: térdre nyomorultak! Jeleképesen két hatalmas eszerépfazék került mindkét elitelt fejére, s a kisbíró pergő dobjára a két markos höhérlégény pallosa egyetlen hatalmas csapással repítette az apró darabokra hulló »cserepfejet« a túlvilágra, megszabadítván ezzel a falu dolgos népét minden ártó, bosszantó ármánykodástól, bajt, rontást hozó szellemektől.” E »véres« események után természetesen a házaknál azonnal megteltek minden földi jóval az asztalok, a fiatalság reggelig tartó báli mulatsággal ünnepelte a farsangot.

Ugyancsak 1996-ban az Észak-Magyarország című megyei lapban Nagy Zoltán is foglalkozott a „rabvágás” témájával: „Úgy mesélik az öregek, hogy 1910-ig minden évben a »farsangfarkán« rendezték meg a rabvágást, ami kántálást és mai szóval élve táncjátékot, mulatozást, mókázást jelentett. Az akkori művelődési ház igazgatója vezetésével 1986-ban felújították a régi hagyományt. A farsanghoz, a régi tavaszváró és termékenységet kérő szertartásokhoz kötődött a rabvágásnak nevezett népi játék, utalván az egykori itélkezésre a bűnöző fölött. Az újabban megrendezett rabvágás részleteiben természetesen eltér a régítől. Fontos eleme a kántálás. A legények beköszöntek a házakba, kívántak minden jót, aztán kaptak hol egy darab szalonnát, néhány tojást, esetleg lisztet, avagy italt, pénzt, és ebből fedezték a táncra kibérelt ház és a mulatozás költségeit.

A mulatozás vasárnap délután a litániát követően kezdődött, a fiatalság a táncházba vonult és hétfő reggelig táncoltak. Utána a kocsmában gyülekeztek a legények és megválasztották maguk közül a két rabot, a két hévért és a bírát. Megtiszteltetésnek számított, ha valakit rabnak választottak. A bíró a falu verscsinálója lett, aki verse szedte az elmúlt év kiemelkedő eseményeit. A »rabokat« aztán rongyos ruhába felöltöztették, derekukat kerékkötő láncsal átkötötték és a hévérek őrizték őket. Jött a kántálás, a tánc és a mulatás. A falu népe az iskola melletti téren gyülekezett, ahol »ítéletet« hirdettek, majd »lefejezték« a rabokat, azaz levették a fejükre helyezett fazekat. Előbb azonban a népbíró a rabok fejére olvasztotta az elmúlt évben elkövetett lopásokat, bűncselekményeket, mintha azokat ők követték volna el. Az összerogyott rabok néhány perc után felugrottak és futni kezdtek a kocsmába. Folytatódott a mulatás, a tánc kedd éjfélig. Majd hamvazó szerdán még összejötték a lányok, legények. Az utóbbiak megint mentek a házakhoz, most diót, mákot, túrót, lisztet, tojást kaptak, amiből a lányok délután túrós, mákos, diós csókot sütöttek, a legények pedig ittak, de már nem daloltak. Kezdetét vette a böjt, amikor már nem szabad sem dalolni, sem táncolni.”

A téma után kutatva került a kezembem az a kis cikk, amelyet Veres László, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatója írt a megyei lap 2001. február 24-i számában *Farsangi rabvágás* címmel: „A farsang időszakában élünk. Szorgos pedagógusok és fáradhatatlan népművelők igyekeznek ébren tartani a hagyományokat, miközben a farsang hiedelem- és szokásrendszerét újabb és újabb elemekkel gazdagítják, amelyeknek sokszor semmi közük nincs a hagyománykörhöz.

Ha másoknak lehet új szokásokat teremteni – mint a miskolci kocsonyabál – és ezeket a társadalom is elfogadja, miért ne állhatnék elő én is egy ötlettel. Ez ráadásul egy régi szokást próbál ötvözni mai tartalommal, és semmibe se kerül.

Mielőtt elgondolásomat közzétenném, szólni kell arról, mi is a farsang. Ez a német eredetű ünnepkör évszázadok óta elevenen él népünk hagyományában. Vízkereszt napjától, január 6-tól Hamvazószerdáig, a böjt kezdetéig tart. Meghatározó eleme az álarcos jelmezes alakoskodás. A szokásrend elemei közül figyelemreméltóak még a tavaszt, az új életet váró hagyományok. A farsang időszaka bizonyos értelemben az emberi megtisztulást is lehetővé teszi. Ennek sajátos példája a farsangi rabvágás, amely megyénk északnyugati részén napjainkban is élő egyes falvakban. Lényege, hogy a közösség néhány embert rabruhába öltöztet és összeláncolva végighordoz a településen a főtérig. Itt szalmára terdepellettik a rabokat és fejükre fazekat helyeznek. A bíró rájuk olvassa a közösség elmúlt évi bűneit, s a halálra ítélteteket kivégzik. A hóhérok a kardot helyettesítő tilóval szétütik az elitáltak fején lévő fazekat.

Elgondolásom szerint jó lenne ezt a szokást felidézni, de úgy, hogy ne mások olvassák ránk bűneinket, mert ez a hagyomány mostanság nagyon elterjedt és komoly gyakorlatunk van benne. Jobb lenne, ha magunk vallanánk be bűneinket, s ily módon a tavasz kezdetére valóban megtisztultak lehetnénk, és hétköznapjaink sem lennének zajosak a vélt vagy valós bűnök hangoztatásától.”

Hatévi kihagyás után 2010. február 6-án ismét volt rabvágás a községben, amelyre a környező településekről is sokan voltak kíváncsiak.

Kerékyártó Mihály